

Francisc Pall și argumentele unui istoric începător

Ioan Opriș

Emil Panaitescu, directorul Școlii Române de la Roma, a fost nu doar un administrator priceput al celui mai de seamă institut academic român din afara țării, ci și un mentor, un mare îndrumător.

Datorită lui numeroși tineri valoroși și-au identificat mai bine opțiunile științifice, au primit sugestii, sfat și ajutor la nevoie. Printre aceștia s-a aflat un tânăr istoric clujean, Francisc Páll, pe care Emil Panaitescu l-a remarcat din primii ani de studenție. Dar după ce a ajuns membru al Școlii i-a urmărit cu multă atenție evoluția și i-a stat aproape. Așa cum obișnuia pentru tinerii membri, i-a cerut și lui Francisc Páll un raport asupra intențiilor sale de cercetare. Aici comentăm acest document, surprinzător de elocvent pentru a surprinde maturitatea conceptuală și de program pe care, iată, un fruntaș al generației de istorici ce devenea activă la mijlocul anilor 1930, o dovedește.

Raportul tânărului Francisc Páll are de asemenea valoroase date biografice și ne servește pentru a completa cele știute despre istoric: “Eram student în anul I, când mi s-a dat perspectiva unei candidări la o bursă în Italia – scria acesta la 30 ianuarie 1935 - , în momentul în care voiu putea fi în drept a aspira la un loc în această Școală. Mi-aduc foarte bine aminte de acea după masă de sfârșit de iarnă, când a avut loc memorabilul eveniment, căci ea însemnează pentru mine una din bucuriile puține pe care le-am încercat până acum, o bucurie mare și profundă, cu atât mai profundă cu cât ea mi-a venit pe neașteptate. Într-adevăr, până la amintita dată nu-mi trecuse nici prin gând că aș putea vedea și eu acea extraordinară cetate, despre care cetisem totuși mult prin cărțile de istorie, fără să mă fi impresionat însă mai deosebit”¹.

Ce i-a stârnit intersul, iată: „*Quo Vadis* al lui Sienkiewicz e cartea minunată, căreia îi dătez prima imagine pe care mi-am făcut-o despre Roma, în perioada imperială, o imagine romantică, fără îndoială, dar nespuns de vie, zguduitoare chiar... Orașul de care tremurase odinioară omenirea, ca și țara în care e așezat, începeau să mă intereseze. De atunci lecturile pe care le făceam mă îndrumau tot mai mult spre Italia. De asemenea și primele preocupări în specialitatea, căreia voiam să mă dedic, prin natura lor erau în intimă legătură cu trecutul atât de variat și frământat al acestei țări. Mi se spunea însă că Roma n-ar fi un centru universitar la înălțimea altor mari capitale din Apus, ceea ce se prea poate; ba mai mult, că arhivele sale și cele din restul Italiei nu ar mai oferi nimic nou, lucru pe care nu-l credeam. Mi se zicea chiar, că această Școală ar avea mai mult un caracter arheologic și că arheologia ar fi singura disciplină ce s-ar putea cultiva cu rezultate bune în Cetatea Veșnică. Încă din capul locului aceste informații le socotem unilaterale, căci, mai întâi, eu nu aveam de gând să fac aici studii universitare, iar, în al doilea rând, în ceea ce privește arhivele, care mă interesau îndeosebi, era evident pentru mine că nici un oraș nu se poate măsura cu Roma și nici o țară nu se poate compara cu Italia. De aceea, eram de părere că cercetările arhivistice, baza unei serioase pregătiri istorice, nicăieri nu s-ar putea face în condiții mai bune ca aici.”². Surprinzător de limpede și cu o clarviziune istorică, așa ne apar acum opiniile măsurate precis și intențiile de cercetare ale celui tânăr istoric, de doar 24 de ani!

¹ În Raport confidențial înaintat Dsale Dlui Prof. Emil Panaitescu, directorul Școlii Române din Roma, Roma, 30I1935, Arhivele Naționale – Arhiva Istorică Centrală, fond *Emil Panaitescu*, dosar 193, f.1.

² *Ibidem*, f. 1 – 1v..

Impresiile ardeleanului la întâlnirea cu Roma merită și ele evocate: “Am sosit în Cetatea Eternă într-o încântătoare dimineață de decembrie. În drum de la gară spre frumoasa noastră Academie, am stăbăturat orașul prin părțile sale dintre cele mai interesante, trecând pe lângă *Colosseum*, prin *Via dell’Impero*, *Piazza Venezia*, *Corso Umberta*, *Piazza del Popolo*.” Mărturisesc că la început am rămas cam buimăcit de mulțimea și varietatea impresiilor ce m-au asaltat așa dintr-odată, găsindu-mă într-o multilaterală capitală, care, luată în întregime ei, s-ar putea considera un imens muzeu. În primele zile Roma îmi apărea un labirint de *piazzali*, *piazze*, *salite*, *viali*, *vicoli*, *vie* etc, în care singur ghidul excelent, ce-l aveam la mine, mă putea orienta. Însă încetul cu încetul, imaginea Cetății Eterne mi s-a limpezit înaintea ochilor, străbătând-o în lung și lat și vizitându-i, în parte, bisericile, monumentele și muzeele.”³

Interesant ne apare și la acest istoric imaginea romantică, apriorică, construită în baza lecturilor și apropiată ulterior prin contactul nemijlocit cu însemnele simbolice. Neîndoielnic rămâne însă că a visat Roma și monumentele acesteia, știind precis ce-l interesează pentru formația sa profesională. De aceea și impresiile lui Francisc Páll sunt atât de clar fixate: “Ținând seama de faptul că mă aflu relativ de puțin timp la Roma, centru cu civilizații multiple și suprapuse, în care aproape fiecare colțișor își are istoria sa lungă și frământată, sunt departe de a avea pretenția să zic că până la această dată am putut-o cunoaște îndeajuns.

Așa cum am cunoscut-o însă până acum – și astfel răspunde la o întrebare din chestionarul directorului Școlii (n.n.) -, Cetatea Eternă prin monumente m-a uimit. Dar nu e mai puțin adevărat faptul că Roma pe lângă părțile sale mărețe are și multe cartiere mai puțin impunătoare, cu bătrâne ulicioare înguste și întortocheate, umede, nu tocmai curate, pavoazate cu rufe, cartiere populate cu copii și adulți nespălați și gălăgioși, ca orice mahala din oricare regiune a globului. Ele constituie, desigur, o notă discordantă în impresia de grandoare și de sfidare a veacurilor pe care ți-o face minunatul oraș, totuși îi rămân și ele o caracteristică până când planul de sistematizare al formei nouă de viață italiană le va face să dispară cu totul, continuând o operă deja inaugurată.”⁴

Deși venit de aproape o lună la Roma, tânărul Páll nu a pierdut timpul doar cu recunoașterea orașului. Interesele sale majore au fost de la început cele științifice: “Am început să lucrez în bibliotecile și arhivele din Roma. Încă din țară mă preocupau chestiuni ce nu se pot studia temeinic decât în Italia și în primul rând în capitala ei, fiind în strânsă legătură cu aceasta. Înainte de toate, îmi completez lucrarea pe care o am redactată și intitulată: *Marinus Barletius. Încercare asupra unui istoric umanist*.”⁵ Intențiunea mea este să-l încadrez pe acest umanist în ideologia și curentele epocii sale, să-l reabilitez în parte și să stabilesc valoarea scrierilor sale, pe baza unui studiu amănunțit al lor și al împrejurărilor pe care le privesc. La Biblioteca Nazionale și la cea a Vaticanului am găsit multe date noi, ce-mi vor face cu puțință să dau acestei lucrări înfățișare-i definitivă.

În Arhivele Vaticanului, căutând pentru istoria marelui luptător albanez al cauzei creștine, Scanderberg, de care mă ocup mai demult și asupra căruia aș vrea, cu timpul, să scriu o monografie spre a completa o lipsă ce se face tot mai simțită, - am cercetat o parte din scrisorile (breves) papei Calist al III-lea. Mi-am notat o serie de lucruri, căci despre unele documente văzute, deși ele nu se referă la eroul albanez, ci la alte chestiuni nu mai puțin interesante, am impresia, pe care, firește, va trebui s-o verific, că nu

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*. La mijlocul anilor '30, lucrările edilitare argumentate de ambițioasele planuri mussoliniene erau declanșate în mai multe șantiere, prevăzând lucrări importante, cum ar fi cele de la EUR.

⁵ Publicată la București, în 1938, sub titlul *Marino Barlezio. Uno storico umanista* (184p.)

sunt editate.⁶ Pe de altă parte, pentru istoria lui Skanderberg, mai târziu ar trebui să cercetez și arhivele din Veneția și Napoli. Deocamdată însă, voi căuta să dau ultima formă lui «Barletius», ceea ce nu-mi va cere mult timp, pentru a vedea apoi registrele pontificale în legătură cu istoria noastră.»⁷

Programul de cercetare al lui Francisc Páll este, deci, fixat exemplar și pe o lungă durată. Tânărul istoric știa clar ce-l interesa și la ce teme va stăruî, mărturisind de pe atunci că: “în privința rezultatelor pe care le-aș putea obține din cercetările arhivistice, nu-mi fac mari iluzii, căci țin seamă de faptul că arhivele, mai ales marile arhive, au fost explorate și răsexplorate de generații întregi de învățați, care au folosit în publicațiile lor aproape tot ce cuprind ele mai însemnat. Totuși mai sunt unele chestiuni pentru care s-ar putea găsi, poate, material inedit mai mult sau mai puțin important, dar aceasta depinde și de norocul cercetătorului. Cât mă privește, eu aș foarte bucuros dacă m-ar sprijini această capricioasă **Fortuna**.”⁸ Și, vom remarca, șansele sale de a descoperi noutăți au fost sprijinite de Clio, spre marele beneficiu al cunoașterii istorice.

Cum prof. Marinescu i-a condus teza de doctorat lui Francisc Páll, interesul pentru evoluția acestuia apare normal. L-a îndemnat deci pe tânăr “să-și aibă gata teza pentru publicarea în volumul II din *Mélanges d'Histoire Générale*, pe care îl voi înjgheba în curând”, dar a aflat, cu surpriză, că lucrarea urma să se tipărească în *Ephemeris dacoromana*! Or, scria el la 2 martie 1936 lui Panaitescu, “credeam că ne înțelesesem asupra acestei chestiuni. Îmi pare rău că trebuie să revin și să te rog să renunți la această idee, pentru motivele care urmează: 1. Subiectul acestei teze a fost dat de *mine*. Lucrarea a fost făcută *sub ochii mei*, a fost discutată de *mine*. Ea se leagă de un studiu publicat de mine mai de mult.

2. *Lucrarea a fost prezentată ca teză de licență la mine. Eu i-am făcut raportul. Tot eu am arătat dlui Páll întregirile și îndreptările necesare.*

3. La Roma domnia sa n-a făcut decât verificări și adnotări la o teză de doctorat, care era aproape gata când a sosit acolo. *Nu* la Școală și-a găsit subiectul, *nu* acolo a redactat această lucrare.

4. Este firesc deci ca în volumul de *Mélanges* să doresc să se publice o lucrare pornită de la directorul Seminarului și al Institutului (de Istorie Universală din Cluj, n.n.) al căror elev și funcționar a fost și este dl. Páll.

Dacă nu voi publica în acest volum lucrări care s-au făcut sub inspirația și sub conducerea mea, ce să tipăresc altceva?

5. Dl. Páll văd că a descoperit, între altele, într-un *Diario Romano* din veacul XVIII, corespondențe din Iași și București. Cred că un studiu de istorie *românească*, bazat pe aceste scrieri, s-ar potrivi mai bine cu linia de până acum și cu probabilul cuprins al publicației Școlii decât o monografie de *Istorie Universală*! În Anuarul meu, consacrat istoriei universale, n-aș putea publica un studiu de istoria românilor, pe câtă vreme *dta* cred că *trebuie* să-l preferi.”⁹

Cum legăturile dintre cei doi istorici au fost exemplare, normal că argumentele lui C. Marinescu au dobândit creditul. De altfel, acesta încheia scrisoarea cu scuza: “Îmi pare rău că am fost nevoit să înșir această lungă aglomerație, lucrurile sunt prea evidente ca dta să nu înțelegi și să nu dai urmare amicalei mele intervenții. De altfel este și în interesul

⁶ Verificarea acestor documente a fost făcută de istoric în studiile: *I rapporti italo – albanesi interni alla metà del secolo XV (Documenti inediti con introduzione e note storico – critiche)*, (în “Archivio storico per la Province Napoletane, Napoli, 1965, terza serie, vol.IV, 104p.); *Skanderberg et l'anco de Hunedoara* (în RESEE, VI, 1968, 1, p. 5 – 21.)

⁷ Vezi, supra.

⁸ Cf. Raportul, supra, f.2.

⁹ Cf. scrisoare C. Marinescu către Em. Panaitescu, Cluj, 2III1936, idem, dosar 170, f.5.

dlui Páll ca lucrarea sa să apară cât mai curând: este foarte probabil că noi vom putea merge mai repede, date fiind proporțiile mai reduse ale volumului nostru. Sper foarte mult că de rândul acesta m-ai înțeles și că această neașteptată concurență s-a lichidat prietenește.”¹⁰ Desigur că răspunsul a fost cel dorit, așa că Em. Panaitescu cedând evidențelor, nota la 10 martie 1936: “Páll la Méllanges. Alte lucrări [la] Școală”!

Abia și-a încheiat stagiul la Roma, când lui Francisc Páll i s-a acordat șansa de a adăuga un altul, la Paris. Încă odată se confirmă o investiție făcută la timp și în omul potrivit, așa cum apar toate cazurile de tineri selectați prin universitatea clujeană și propuși să se specializeze în străinătate. De aici scria Profesorului său Panaitescu, răspunzând unei scrisori a acestuia din 28 ianuarie 1937: “Întrebați cum mă simt la Paris? Deocamdată nici bine, nici prost. Sunt în faza de explorare a «minunilor» parisiene, în faza de inițiere. Caut să cunosc imensul și interesantul Babilon sub cât mai multe aspecte. În primele zile, în special, orașul mă obosea foarte. De vină nu erau impresiile multe, care să mă copleșească, căci Italia, mai ales Roma, și-au arătat lucruri și mai frumoase și mai interesante, ci erau proporțiile covârșitoare și circulația buimăcitoare a metropolei, cu care senina și disciplinată Veșnică Cetate pe mine nu m-a obișnuit deloc. Ar fi de prisos să spun că între cele două mari centre sunt și importante deosebiri. Firește, eu am încă foarte multe de văzut, de cunoscut și de adâncit în noul mediu. Cu gândul și cu simpatiile, când fac vreo apropiere între împrejurările de aici și între cele de acolo, totuși continui încă să trăiesc mai mult la Roma.”¹¹

Iată, impresii directe și foarte personale, care vădesc nu doar un pătrunzător spirit de observație, dar și atașamentul afectiv pentru Roma. Nu este nici în acest caz o excepție opinia calificată că Școala de la Roma fusese amplasată benefic pentru tinerii români motivați de interese istorice și artistice, poate desprinse din originea lor directă, din afinitățile culturale și lingvistice, dar, sigur, și din climatul întâlnit acolo.

La Paris, Páll a urmat cursurile de la Sorbona și Ecoles des Chartes: “deocamdată mă duc și pe la profesorii care predau alte ramuri ale istoriei, nu numai la cei de stricta mea specialitate, ca să-i cunosc măcar de la un curs sau două. Astfel am fost la Carcopino și la Guignebert, mi-a plăcut mai ales acesta din urmă, acum vorbește despre epoca lui Dioclețian. Dintre profesorii de specialitate mă duc la Bloch, care are o conferință de istorie economică și vorbește despre societatea feudală, și la Ferdinand Lot, un moșneag foarte simpatic, care m-a primit cu deosebită amabilitate. Urmez și seminarul acestuia la Hautes Études, care se completează cu lecțiile de Diplomatică și de Paleografie, pe care le ascult la Ecole des Chartes. La bibliotecă mă duc foarte rar. Până acum am fost mai mult ca să mă înscriu și ca să am o orientare generală.

Programul meu parizian, în aceste luni de inițiere, îmi absoarbe, din nenorocire, tot timpul. Văd cu părere de rău că lucrarea pentru *Diplomatarium*, pe care am întrerupt-o în decembrie, la plecarea mea de la Roma, n-o pot relua decât peste o lună. Date fiind proporțiile ei și faptul că aș mai vrea să caut pentru ea câteva mici completări în *Archives des Affaires Etrangères*, nu cred că o pot isprăvi înainte de sfârșitul lui aprilie. Știu că risc astfel să nu intru în volumul pe care îl pregătiți acum, dar nu pot face altfel. Vă rog să mă credeți că dacă cineva are interesul ca această lucrare să fie cât mai repede terminată – fără să sufere însă printr-o pregătire în pripă -, ași fi chiar eu acea persoană.”¹²

Exigența istoricului rezultă cu prisosință din cele de mai sus, stagiul său la Paris fiind bine și gospodărește planificat: nu locuiește la Fontenoy aux Roses, nu pentru că ar fi trebuit să împartă camera cu încă un coleg, ci pentru că “n-am vreme ca să pierd zilnic două ceasuri cu venirea la Paris și întoarcerea la Fontenoy”, subliniind că “nu e locul, apoi,

¹⁰ *Ibidem*, fila 5.

¹¹ Cf. scrisoare cu antet Hotel de la Paix nr.6, Rue Blainville, Paris, V-ème, 31I1937, idem, f.3

¹² *Ibidem*, f.3 – 4.

să insist asupra marilor deosebiri dintre această localitate și Valle Giulia! Era așa de frumos la Roma!”¹³ Așa că s-a stabilit la un hotel în cartierul latin, “la numai câteva minute de Sorbona”, locuind alături de “germani, ruși, chinezi, negri etc. Obișnuitul mozaic internațional al Parisului! Coincidență curioasă: într-o seară ducându-mă la dl și dna Sergescu aflu că ei au stat tot aici, timp de peste 10 ani și că au primit foarte des vizitele dlor Marinescu, Lambrino etc. Or, eu am intrat la acest hotel, așa, numai la întâmplare.”¹⁴

În luna aprilie a acelui an Páll a revenit informându-și profesorul: “grija mea de căpetenie a redevenit această lucrare”¹⁵ pentru *Diplomatarium*, la care redactase 104 pagini “de-a dreptul în italianește, cu alte cuvinte, 5 din cele 7 capitole ale studiului. Numai eu știu cât am muncit în această ultimă vreme, cât m-am frământat în vălmășagul hrisoavelor mele, care de atâtea ori, fiind vorba de acte de proces ale celor două tabere de luptă, se bat cap în cap cu afirmațiile lor. Căci nu e deloc ușor a te menține deasupra pasionatelor polemici călugărești, care umplu materialul meu documentar, a scoate adevărul și esențialul din tot ce ele cuprind. Firește, continui să lucrez mai departe. Din nenorocire, din când în când sunt nevoit a mai întrerupe acest studiu, deoarece nu pot să mă las de tot nici de celelalte treburi ale mele. Fără a fixa însă un nou termen, el urmează a fi mai departe prima mea grijă, de care mă silesc să scap.”¹⁶ Surprinde, încă odată, temeritatea și sagacitatea istoricului, care, deși tânăr, nu pregetă să-și folosească tot timpul pentru studiile sale. Și aceasta, în cel mai tentant loc din Europa acelui timp!

Nostalgic față de timpul petrecut la Roma, între lecturile de la Biblioteca Națională și arhive, Pall nu uită: ”Școala dvs., aș îndrăzni încă a-i spune a noastră, trebuie să fi făcut anul acesta o excursie minunată! Invidiez pe membrii de acum care au putut să vadă și Malta, cum nu mai puțin Africa, care au rămas pentru mine *terrae incognitae*, până în prezent. Și cine știe dacă le voi vedea vreodată!...”¹⁷ Locul unde se afla atunci era departe să-i confere liniște și siguranță, căci “Parisul continuă să alerge, Dumnezeu știe spre ce țintă. Iară Franța, țara «libertăților», pare astăzi a nu tocmai merita acest nume, când o nefastă și demagogică minoritate e din ce în ce mai cutezătoare. De altfel, mâine e întâi Mai!”¹⁸

Cum prietenul său Gheorghe Vinulescu i-a scris că “ați vrea să o vedeți pe biroul dvs cât mai degrabă”, în iarnă încheiase lucrarea, ajunsă la 270 de pagini “bătute rar la mașină, iar anexa de documente se întinde pe încă 260 de pagini, în cea mai mare parte tot dactilografiate. Firește, ași fi dorit să dau acest Adaus de acte încă odată la mașină, însă m-ar fi costat prea multe parale, parale pe care eu, din păcate, nu le am acum, mai ales în împrejurările în care trăiesc aicea. Dar și această parte, este, sper, cât se poate de clară și nu va prezenta culegerii la tipar nici o greutate”¹⁹ Acribia autorului și grija față de elaboratul său sunt exemplare, referindu-se, desigur, și la dificultățile materiale și tehnice în care se găsea. Opinia sa față de propria lucrare merită consemnată: “Cred că lucrarea mea va ocupa cam 200 – 220 de pagini din publicație, în formatul în care apare aceasta. Nu știu când ve-ți tipări dvs acest volum din *Diplomatarium*. La primăvară? E de prisos să vă spun că eu ași dori să-l văd gata cât mai repede. Asta e doar o dorință firească a omului...”²⁰

Nostalgia Romei l-a încercat mereu pe tânărul Páll: “Dacă eu, de când am plecat din Roma – e mai bine de un an de atunci! – am tot suferit de nostalgia acesteia, cu atât mai mult sufăr acum, când pe lângă frumoasa noastră Școală de acolo, pe lângă

¹³ *Ibidem*, f.4.

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ Cf. scrisoare din 30IV1937, idem, f.5.

¹⁶ *Ibidem*, f.5.

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ *Ibidem*. Cum limpede se deduce, istoricul nu simpatizează cu ideile de stânga.

¹⁹ Cf. Scrisoare. Paris, 24.I.1938, idem, f.6.

²⁰ *Ibidem*

monumentele fără de seamă ale Veșnicei Cetăți, se mai adugă și o atmosferă politică de caldă simpatie între italieni și noi. Îmi închipui cât de adânc vă bucură și pe dvs. acest lucru, pe care dvs. n-ați șovăit nici o clipă în speranța acestei fericite apropieri între două popoare surori.”²¹ Asta cu atât mai mult, cu cât în Franța “ei sunt mai puțin îndatorați(?) de directivele naționaliste ale politicii românești: cei de stânga spumegă de indignare (s-a ținut aici chiar un miting de protest!), moderații au o atitudine de rezervă, plină de bănuieli, cei de dreapta nu sunt mulțumiți nici ei, dar cred că totul s-ar putea îndrepta dacă Franța, la rândul ei, ar da câteva semne de apropiere și de înțelegere față de Italia. Deocamdată, aicea, după constituirea noului guvern, trăim zile de liniște și de așteptare, însă nu de îmbunătățire a situației, ci dimpotrivă. În adevăr, toată lumea e convinsă aicea că e vorba de o scurtă liniște, suspectă, prevestitoare de furtună, căci jocul infernal va trebui să reînceapă cu tot șirul de demagogie, de agitație și de grevă. Căci răul e cu mult mai înrădăcinat, decât să poată fi vindecat cu compromisuri, cu expediente, cum se încearcă acum.”²² Iată o fațetă necunoscută a observatorului obiectiv al vieții politice europene, privită prin prisma realităților franceze ale începutului de an '38!

Tocmai lecturase o carte ce-i făcuse “o mare plăcere” și-i adusese “o adevărată mulțumire sufletească: *Lettres de jeunesse (Italie – Allemagne, 1880 - 1883)*, adică scrisorile adresate familiei sale de către Camille Jullian, din anii săi de bursier în străinătate și publicate după moartea sa. Mai ales pe acele scrise în Italia, de la Roma, unde a fost membru la Palazzo Farnese, le-am găsit minunate ca formă și foarte interesante în ce privește conținutul lor, adică preocupările personale ale viitorului autor al *Galilor*, atmosfera de la Școală (unde în anul al doilea era coleg cu Charles Diehl), excursiile (cunoștea și «Albergo del Sol» de la Pompei, cu grădina sa și cu masa bună ce se ia acolo), Italia și mai ales Roma de atunci (pe care o găsea «palidă și murdară» dar «qui a très beaux monuments et de très vilaines églises» - Jullian era protestant!), recepțiile de la conesa de Lovatelli, unde l-a văzut întâia oară pe Mommsen, pe acest «petit homme très sec, très maigre, très nerveux, qui déteste cordialement la France»...”²³

Correspondența dintre Páll și Panaitescu – doar în parte identificată și folosită aici de noi – este un model privitor la raporturile dintre doi învățați: primul la început de carieră, dar de o seriozitate desăvârșită, celălalt, mentorul, ajuns în vârful acesteia și capabil să-și orienteze socii spre ținte științifice demne de tot interesul! În plus, aceasta relevă și anume sensibilități, pe care cei interiorizați le scot la lumină doar când găsesc înțelegere și simpatie.

Întors la Cluj, la sfârșitul anului 1938, preocupările lui Páll sunt îndreptate tot spre studiul masiv pregătit pentru *Diplomatarium*, căci – scria acesta – “avem și noi, colaboratorii de aici, tot intersul ca tipărirea lui să se facă cât mai în grabă. Dl Decei îmi spune că el a și dat, de mult, *bunul de imprimat*. Dl Vinulescu, care își face serviciul militar la Regimentul 2 grăniceresc de la Caransebeș, dar care va mai face încercări să se poată muta la Cluj, îmi scrie că zilele acestea a făcut o corectură. Eu însumi am terminat acum câteva zile prima corectură în pagini a părții documentare a contribuției mele și sper să pot face același lucru peste puțin timp cu Studiul.”²⁴

Acel sfârșit de an – cu tot efortul de a părea normali și cu speranțe – era unul trist, scriind Francisc Páll: “Ați citit și dvs. despre frământările și despre toate cele ce s-au întâmplat în vremea din urmă. Sunt lucruri care m-au impresionat adânc, care m-au zguduit

²¹ *Ibidem*. Așa apăreau atunci aceste relații tânărului istoric, dezamăgindu-l peste doar doi ani prin deciziile Italiei fasciste față de cedarea Transilvaniei de Nord.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ În scrisoarea către Emil Panaitescu, Cluj, 4XIII1938, idem, f.7.

chiar. La Universitate se țin cursurile.”²⁵ Ba chiar au audiat conferința lui Sir Charles Petrie despre *Anglia modernă*, a unui vorbitor ce-i părea a nu fi reprezentantul “tipului anglo – saxon” ci “o fi probabil din White – Chapel...”²⁶

În anul următor, din 22 martie începând și istoricul clujean a fost concentrat, trebuind să-și întrerupă lucrările promise: “Poate e de prisos să vă spun – scria el din Valea lui Mihai, de la unitatea militară – să vă spun cât de rău îmi pare de marea întârziere și de relativa dezorganizare pe care le-au pricinuit frământările și sbuciumul din vremea din urmă, în ce privește tipărirea volumului nostru, căci dvs. desigur simțiți acestea mai mult decât oricine altul.”²⁷

Normal că lăsase corecturile la Cluj, “îndreptate și cu sublinierile făcute în vederea întocmirii Indicelui, cu excepția doar a 10 – 15 pagini de la sfârșitul lucrării”, pentru că “nu știam pe atunci care va fi desfășurarea apropiată a unei situații ce părea foarte gravă, nu cunoșteam locul în care urma să fiu trimis și nici timpul cât trebuia să fiu departe de rosturile mele civile”²⁸ În aceste condiții, Panaïtescu – care ținea sub control coordonarea publicațiilor – a apelat la Al. Marcu, redactorul responsabil, acesta asumându-și “gestul frumos – ași zice aproape eroic” de a întocmi indicele, iar Páll sperând în eliberarea înainte de 15 mai, aștepta “în această mică localitate de lângă graniță, unde nisipul, vânturile și ....evreii sunt din belșug” să fie lăsat la vatră din postura de sublocotenent rezervist din Compania 7 Grăniceri – Pază.²⁹

Într-adevăr, la 24 mai 1939 a fost deconcentrat la Baia Mare, iar înainte cu câteva zile trimițând lui Al. Marcu corecturile la indice și așteptând ultima corectură: “după ea voi lucra eu indicele pentru extras, indice pe care îl voi trimite, la timpul său, dlui prof. Marcu, pentru a-l intercala în acela general al volumului.”³⁰

Abia eliberat, între primele vizite de documentare a fost “o excursie de două zile pentru a vizita ruinele de la Costești și Sarmisegetuza”³¹, inițiată de C. Daicoviciu pentru un grup de profesori și studenți.

În iulie, Páll era la Carei, la părinți, vizitându-i după cele 64 de zile de concentrare și-l anunța pe Director: “Din fericire, am reușit să isprăvesc Indicele lucrării mele din *Diplomatarium* până la 10 iulie” și că-l expediase lui Al. Marcu. “Acum – scria el la 16 iulie – e timpul să mă gândesc și la extrase. Ele mă vor costa foarte scump.”³² (175 a 240 pagini = 10500 lei + 25 gratuite acordate de Școală). Ca atare l-a rugat pe Panaïtescu, întrucât dorea să-i dea extrasului său “înfățișarea de carte și în ceea ce-i privește îmbrăcămintea. Întâi de toate culoarea de până acum a copertei folosite pentru publicațiile Școlii, albă, e desigur frumoasă, dar prea delicată. De aceea m-aș gândi la o *copertă gris*, care s-ar murdări mai puțin, și care să fie ceva mai *groasă*. Apoi, mă gândesc că după copertă să urmeze o *pagină de titlu*, pe care imprimeria poate din economie nu obișnuia să o pună până acum la extrase, ceea ce desigur nu le făcea aspectul prea estetic, mai ales când era vorba de lucrări mai întinse. (A se vedea *Berlezio* al meu în extras). Tot pentru a da o înfățișare de carte, eu aș dori și un *dispozitiv* (ca să vorbim în termeni militari) al inscripției de titlu, decât cel obișnuit pînă acum pentru extrase din *Diplomatarium* și *Ephemeris*: eu aș inversa acest *dispozitiv*, în înțelesul că aș pune mai întâi numele autorului și titlul studiului (pe acesta cu capitale roșii sau negre) și apoi publicația din care se face extrasul. Ar fi în felul următor: Fr. Páll, *Le controversie tra i Minori Conventuali e i*

²⁵ *Ibidem*, f.7 –7.

²⁶ *Ibidem*, f.7-

²⁷ Cf. scrisoarea din Valea lui Mihai (Sălaj), 9V1939, idem, f.8

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*

³⁰ Cf. carte poștală din Cluj, 2VI1939, idem, f.9.

³¹ *Ibidem*

³² Cf. scrisoare, Carei, 16VII1939, idem, f.10 – 10v.

Gesuiti...Estrato dal *Diplomatarium Italicum*, IV, locul, editura și data publicării. Bineînțeles, mă gândesc la o *dublă paginație*, care însă mi s-ar părea mult mai vizibilă, deci mai practică, în partea superioară a paginei, decât în «subsol» (Am în față *Amalfi* al dlui Berza”.³³ Supunându-i directorului astfel de inovații tehnoredacționale calificate, Páll a apreciat că ele ar fi condus la o mai bună înfățișare a extrasului, folosit evident ca o adevărată carte de autor cu putere de mare recomandare. Spera ca Emil Panaitescu să-i aprobe demersul și să-l sprijine, cum mai spera ca-n acea vară să viziteze Italia de Nord, unde “la Milano aş face și cercetări de arhivă”, ca și Franța meridională, dar “cu vremurile acestea turburi, totuși n-am mare nădejde să primesc pașaport. Să vedem dacă primesc aprobarea Marelui Stat Major”³⁴

Din toamnă și până la sfârșitul anului 1939 istoricul clujean a fost din nou concentrat și ca atare planurile i s-au amânat, “trăind în altă atmosferă și având alte rosturi acum decât cele cărturărești”³⁵ Preocuparea i-a rămas însă aceeași: soarta cărții sale ca extras! Acum tipografia a mărit suma pentru cele 200 de exemplare solicitate de autor de la 10500 lei la 19680 lei! Or, “pentru un om cu condiția mea, îndeosebi în împrejurările speciale de astăzi, o astfel de sumă reprezintă o sarcină financiară care sperie”, așa că a apelat la binevoitorul Panaitescu. Căci, reamintește Páll, “marile cheltuieli pe care le făcusem la Roma, ca membru al Școlii, cu fotografierea documentelor pe care le folosesc și le public în ultimul număr din *Diplomatarium*” s-au ridicat la 1667,80 lire italiene din care primise doar 500, restul fiind “parale scoase tot din modesta mea pungă”³⁶ Așa acum a procedat și pentru alți tineri bursieri, Panaitescu l-a “rugat” pe autor – delicat gest! – să primească din parte-i un ajutor de 5000 lei, “Școala neavând nici o posibilitate!”³⁷ Autorul va fi fost, desigur, mulțumit de sprijinul Directorului Școlii, rugându-l doar să i se trimită un *volum* la care se întreba dacă trebuia sau nu să plătească! Demn în sărăcia sa, a refuzat sprijinul scriindu-i Profesorului: “vă rog să nu vă supărați, dar ajutorul pe care mi-l oferiți în numele dvs. personal, nu-l pot primi, oricât de binevoitoare și de amicală ar fi intenția care vă îndeamnă la acest gest. De altfel, chiar dacă va fi să-mi impun acum unele jertfe (de ordin material însă!...), sper totuși că, în ce privește plata extraselor amintite, o voi scoate la capăt singur, cu propriile mele puteri.”³⁸ Demnitatea și tăria caracterului vor rămâne la acest istoric transilvănean trăsături care-i recomandă nu doar opera ci și profilul moral³⁹.

Am ilustrat aici un crâmpei din începuturile unei cariere strălucite a unuia dintre marii istorici transilvăneni ai secolului al XX-lea. O carieră supusă, în special, tribulațiilor unor timpuri potrivnice statorniciei și lealității.

Or, Francisc Páll s-a dovedit recunoscător față de cei doi istorici mai vârstnici: Constantin Marinescu și Emil Panaitescu, care i-au direcționat viața profesională. Ca intelectual izvorât dintr-o familie modestă de români sătmăreni și-a onorat încrederea investită și aprecierile dascălilor săi, răsplătindu-i pe aceștia și istoriografia românească – cu o operă impresionantă prin acuratețea, spiritul critic și valoarea ei științifică.

³³ *Ibidem*, f.10v.

³⁴ *Ibidem*

³⁵ Cf. scrisoare, Oradea, str.I.C.Brătianu 61, 3XII.1939, idem, f.11

³⁶ *Ibidem*

³⁷ Cf. rezoluția din 19.XII.1939 de pe scrisoarea de mai sus

³⁸ Cf. scrisoare, Oradea, 23.XII.1939, idem, f.12 – 12v.

³⁹ Vezi în *Francisc Páll – un istoric care nu s-a lăsat corupt*, la Ioan Opriș, *Istoricii și Securitatea*, Ed. Enciclopedică, București, 2006, vol.II, p.107 - 124

Francisc Pall and the reasons of a beginner historian

Abstract

The historian Francisc Pall (Carei, 24 november 1911 – Germany, 25 september 1992) belongs to an brilliant generation of studious youngers prepaire in the big centres academical and culturales from Roma and Paris. Medievalist with an remarcable work throw the inedit and modern lendings of method, the historian Pall has contributed through a very important and pioneer's works in romanian literature of this speciality to its placement in regional and continental context.

Remarcable teacher with style and force of his model, he trained numerous historians inducing subjects and teaching through his personal example. The ideas, the preoccupations and the ways to close of him history, to understand and to serve it, are convincing illustrated through the correspondences of the youngest historian from the years 1935 - 1939, in specially with the manager of Romanian School from Roma, Emil Panaitescu. Through his correspondence we can see the features and virtues of a mature historian that has fixed at less than 25 years the extent of his research and the great projects follow them with consistency and sagacity an complete professional life.

So, the model Francisc Pall appears worthy to be offered to today's generation, justified by honesty, worship of true and academical behavior.